

**BARBARA CHRISTOPHE. STAAT VERSUS IDENTITÄT. ZUR
KONSTRUKTION VON 'NATION' UND 'NATIONALEM
INTERESSE' IN DEN LITAUISCHEN
TRANSFORMATIONSDISKURSEN 1987 BIS 1995. KÖLN:
VERLAG WISSENSCHAFT UND POLITIK, 1997 (MITTEL-
UND OSTEUROPAWISSENSCHAFTEN:
REIHE POLITIK. BD. 1)**

Alvydas Nikžentaitis

Įvykiai Lietuvoje 1988–1992 m. palyginti su bet kuriuo pokariniu Lietuvos laikotarpiu susilaukė pakankamai didelio dėmesio Vakaruose. Apie “dainuojančią revoliuciją” Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse, be daugybės laikraščių publikacijų, pasirodė keletas didesnės apimties darbų, iš kurių išskirtinos Alfredo Eriko Senno, A. Lieveno studijos. Čia pristatomas darbas, kaip rodo jo pavadinimas, taip pat skirtas lūžiniam Lietuvos istorijos momentui, tačiau, skirtingai nuo daugelio kitų studijų, šios knygos autorė bando pažvelgti į netolimos praeities įvykius per vieną aspektą: visas jos veikalas sukasi apie nacijos ir nacionalinių interesų sampratos vartojimą visuomeninėse diskusijose bei šių terminų turinio kitimą. Kitaip tariant, tai bene pirmoji į mano rankas patekusi knyga, kurioje įvykiai Lietuvoje ne aprašomi, bet analizuojami. Galima pridurti, kad šis darbas buvo parašytas kaip socialinių mokslų daktaro disertacija, apginta 1996 m. Bremeno universitete.

Pagrindinė autorės šaltinių bazė buvo Lietuvoje leidžiama periodika. Geras lietuvių ir rusų kalbų mokėjimas leido autorei panaudoti platų pagrindinės Lietuvos periodikos spektrą, todėl visiškai nekyla abejonės dėl Lietuvos viešosios nuomonės reprezentatyvumo.

Keletas žodžių apie knygos struktūrą. Ji yra suskirstyta į 4 didesnius skyrius. Pirmajame aptariamos nacijos, nacionalizmo problemos moderniaisiais laikais, antrajame kalbama apie LKP valdžios resursus Lietuvoje, trečiasis ir ketvirtasis skyriai tiesiogiai skiriami nagrinėjamai problematikai Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse iki pat 1995 m. Trečiajame skyriuje autorė analizuoja nacionalizmo mobilizacinį vaidmenį opozicijai buriant visuomenę į kovą prieš komunistinę sistemą, ketvirtajame aptariami nacijos supratimo politizavimo klausimai po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo. Toks knygos padalijimas, kaip vėliau matysime, ne tik palengvina temos nagrinėjimą, bet yra visiškai pagrįstas pačios naujausios Lietuvos istorijos periodizavimas. Pažymėtinas dar vienas svarbus dalykas, lengvinantis viso darbo skaitymą, o nesusipažinusiam su Lietuvos realijomis – analizuojamų problemų sampratą. Autorė, prieš pradėdama nagrinėti svarbiausią knygoje įvardytą problemą, pateikia analizuojamo laikotarpio įvykių aprašymą. Ši deskriptyvinė dalis yra neblogai integruota į visą dėstymą, nes neretai šioje dalyje pateikti faktai vėliau padeda autorei pagrįsti vieną ar kitą argumentą.

Jau aptardama komunistinės valdžios Lietuvoje laikotarpį autorė parodo, jog gerai orientuojasi pokarinėje Lietuvos istorijoje ir išvengia juodų ir baltų istorijos vertinimo klišių. Konstatuodama komunistinės valdžios ne itin tvirtas pozicijas legitimaciniame lygmenyje, autorė taikliai pažymi, kad tam tikrą stabilumą komunistinė valdžia Lietuvoje įgavo išnaudodama socialinius prieštaravimus visuomenėje ir užtikrindama tam tikras karjeros galimybes žemesniems visuomenės sluoksniams. Šiuo atžvilgiu LKP praktinė veikla atitiko ir jos ideologiją, kurioje dominavo klasių kovos principas.

Netradiciškai autorė pasižiūri į Chruščiovo ir pochruščiovinio laikotarpio ideologijos permainas Lietuvoje. Norėdama pateisinti savo valdžią, LKP bandė sujungti komunizmo idėjas su tarpukario laikotarpio nacionalizmu. To padarinys – ne tik sušvelninama ideologinė cenzūra (Vincio Mickevičiaus-Krėvės, Maironio ir kt. kūrybos dalinė rehabilitacija), bet LKP bandoma pavaizduoti kaip lietuvių tautos nacionalinių interesų gynėja. Šiems tikslams akivaizdžiai tarnavo sukurtas istorinis mitas apie 1940 m. socialistinę revoliuciją, bet kartu imtos deklaruoti 1918 m. ir 1940 m. socialistinių “revoliucijų” sąsajos. Toks istorinių įvykių perinterpretavimas leido jau 7-ajame dešimtmetyje pavaizduoti Lietuvos komunistus kaip tikruosius Lietuvos patriotus. “Komunistinio nacionalizmo” šaltiniai buvo seni antilenkiški prieš stereotipai tiek kalbant apie 1938 m. Lenkijos įteiktą ultimatumą Lietuvai, tiek apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus, kur daug didesniu mastu buvo pasitelkiama Vokiečių ordino kaip amžino lietuvių tautos prieš klišė, neretai darant paraleles tarp vokiečių riterių ir nacių. Negatyvus kitų kaimynų, visų pirma lenkų ir vokiečių, vaizdavimas turėjo du tikslus. Per blogus kaimynų veiksmus išskirti pozityvią bendrų veiksmų su “tarybinėmis” tautomis reikšmę ir per iškreiptą istorijos traktavimą parodyti “imperialistinių” valstybių, visų pirma Vokietijos, agresyvumą. Šie visiškai pagrįstai konstatuoti komunistinės ideologijos šaltiniai ne tik gerai atskleidžia pasikeitusią pačios ideologijos turinį, bet ir tai, kas lieka už autorės nagrinėjimo rėmų, ir leidžia geriau suvokti 1988–1992 m. vykusio lietuvių ir lenkų tautinio konflikto priežastis. Jų ištakų, kaip rodo aptariamoji knyga, reikėtų ieškoti ne tik prieškaryje, bet ir nuo 7-ojo dešimtmečio pradžioje plačiai skleisti savo legitimacijai įtvirtinti komunistinėje ideologijoje. Konstatavimas apie lietuviško nacionalizmo suderinamumą su komunistine ideologija nėra visiškai naujas autorės atradimas, tačiau šioje studijoje toks sąryšis bene geriausiai pagrįstas. Vis dėlto kai kurios čia dėstomos autorės mintys skatina pradėti diskusiją ne tiek dėl paties nacionalizmo ir komunistinės ideologijos suderinamumo, kiek dėl šių dviejų dalių tarpusavio santykio. Pats klausimas yra kiek platesnis nei gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, kadangi, keldamas jį, norėčiau paliesti kitą problemą, būtent: kiek įvairių nacionalistinių teorijų autoriai panaudojo komunistinę ideologiją kaip priedangą pačioms teorijoms skelbti, o kiek jų tikslas buvo pačios komunistinės valdžios legitimacijos įtvirtinimas. Šiuo atžvilgiu autorei yra beveik viskas aišku: iniciatyva priklausė LKP, o istorikai ar žurnalistai buvo tik partinio užsakymo vykdytojai. Tačiau net jos pateiktas antiklerikalinės propagandos pavyzdys – Petro Dusburgiečio kronikos išleidimas minint Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejų – liudija ką kita. Šios knygos, kaip ir XVII a. jėzuitų istoriko Alberto Vijūko Kojelavičiaus “Lietuvos istorijos” (1988 m.) ir daugelio kitų darbų išleidimas buvo pasinaudojimas susidariusia proga. Šiuo atveju daugeliui tokius veikalus leidusių autorių nacionalizmas buvo pirminė vertybė, kurią kurti buvo galima tik darant tam tikrus reveransus komunistinei ideologijai. Šiandien daugelis istorinių koncepcijų: ir Lietuvos kaip dvigubo skydo¹, ir baltų vienybės idėjos² teorijos, sukurtos tarybiniais metais, atrodo gana naiviai ir juokingai. Tačiau negalima nepastebėti, kad lietuviško nacionalizmo prasme tai buvo žingsnis pirmyn, lyginant jas su rusų tautos kaip vyriausiojo brolio koncepcija, dominavusia iki pat 7-ojo dešimtmečio pradžios visoje buvusioje Sovietų Sąjungoje. Tokių koncepcijų atsiradimas liudijo tegul ir laipsnišką, pilną keliaklupsčiavimų komunistinei ideologijai istorijos mokslo vadavimąsi iš stalininių istorijos vertinimo koncepcijų. Tokiam istorinių darbų, pasirodžiusių 7 – 9-ajame dešimtmečiais, vertinimui autorė pati pateikia argumentus, nurodydama, kad per daug “nacionalistines”, to meto supratimu, teorijas skelbė tokie istorikai kaip J. Jurginis, nors ir buvo persekiojami, tačiau jiems nebuvo uždrausta toliau dirbti istoriko darbą. Kodėl taip buvo, autorė irgi gana tiksliai nurodo priežastis: Maskva

nenorėjo ir nebuvo pajėgi spręsti visas ideologijoje iškilusias problemas su jėgos pagalba, ji teisi ir konstatuodama, kad tokia komunistinės ideologijos korozija parengė sąlygas atsirasti Sąjūdžiui, o nuosaikiųjų Vilniaus Sąjūdžio sparną būtent ir sudarė nemaža dalis tarp komunistinės ir nacionalistinės ideologijų balansavusių intelektualų.

Christophe darbe ir analizuojant lūžinį momentą yra daug vertingų teiginių, į kuriuos lig šiol nebuvo atkreiptas reikiamas dėmesys. Autorė pagrįstai vienu lūžinių momentų laiko 1988 m. komunistinės valdžios organizuotą Vasario 16-osios antiminėjimą, ideologiniu atžvilgiu laikydama šiuos veiksmus partinės valdžios savęs legitimavimo bandymų susidūrimu su realia tikrove, o po šio minėjimo gegužės mėnesį vykusį LKP plenumą – partinės ideologijos erozijos pradžia. Galutinis LKP pralaimėjimas ideologiniame fronte įvyko 1988 m. pabaigoje, kas atvėrė kelią Vasario 16-osios kaip oficialios Lietuvos nepriklausomybės dienos minėjimui. Tokią išvadą autorė pateikia išsamiai išanalizavusi spaudoje vykusias diskusijas dėl 1918 m. Sovietinės Lietuvos Respublikos, Molotovo-Ribbentropo pakto, pokario įvykių vertinimų.

Iš esmės tik teigiamai galima atsiliiepti ir apie antrąjį autorės darbo skyrių, kuriame aptariamas nacionalizmo mobilizacinis vaidmuo, nacionalinio veiksnio reikšmė Sąjūdžio politikoje. Studijoje gana pagrįstai atskleidžiamos priežastys, dėl kurių galėjo susikurti pats Sąjūdis, bent iš pradžių pasinaudodamas tomis sritimis, kuriose kritika buvo galima. Sąjūdžio veiklą jo atsiradimo pradžioje autorė įterpia tarp disidentų ir LKP veiklos pažymėdama, kad savo veikla ši organizacija panašiai kaip disidentinis judėjimas orientavosi į tokias sritis kaip ekonomika, ekologija, kalba, tas sritis, kuriose, šalindama kai kuriuos perlenkimus, šį tą buvo nuveikusi ir oficialioji valdžia. Sąjūdžio vietą visuomeninių grupuočių spektre pradiniu laikotarpiu atitiko ir jo suvereniteto vartojimo prasmė, kuri visiškai derinasi su teorijoje deklaruojamais sovietinio federalizmo principais, nors kartu autorė pažymi, kad tokiai pozicijai nuo pat pradžių prieštaravo radikalusis Kauno sparnas. Nacijos ir suvereniteto sąvokos nauja prasmė atsiranda Lietuvos TSR Aukščiausiąjai Tarybai neparėmus Estijos TSR deklaracijos dėl jos įstatymų viršenybės prieš TSRS įstatymus. Autorės nuomone, būtent tuo metu iškyla nacijos, turinčios teisę į valstybę, sąvoka, tačiau ji visiškai neišstumia ankstesnio suvereniteto suvokimo. Verti dėmesio autorės teiginiai dėl Kauno sąjūdininkų radikalumo. Visiškai įtikinančiai atrodo aiškinimas, kad Kauno radikalumo priežasčių ieškotina socialiniame lygmenyje. Autorė pateikia daug argumentų, rodančių, kad Kauno Sąjūdį daugiausia sudarė vidurinis visuomenės sluoksnis, kuris, priešingai vilniečiams, turėjo daug prastesnes karjeros galimybes. Tačiau kai kada autorė patenka į savo kuriamų teorijų ratą, bandydama pritempti faktus norimai išvadai įrodyti. Prie tokių pritempinėjimo bandymų reiktų priskirti ir autorės teiginį, kad Kauno ir Vilniaus sąjūdininkų skirtumus lėmė ir skirtingos jų ideologinės pažiūros, skirtingas praeities vertinimas ir iš to daromos kitokios projekcijos į ateitį. Jeigu ir galima sutikti su darbo autore, kad dalis kauniečių propagavo Lietuvos išskirtinumo idėją, o kartu ir santūriau laikėsi Vakarų Europos atžvilgiu, tai gali būti tik paprastas sutapimas. Panašių idėjų šalininkų buvo ir Vilniaus grupuotėje, beje, Vilniaus grupei yra priskirtinas ir knygoje vienu iš kauniečių ideologų vadinamas R. Grigas. Kad tam tikro euroskepticizmo negalima priskirti vien kauniečiams, rodo ir pastarųjų metų diskusijos dėl Europos Sąjungos. Nors prieš kurį laiką pirmuoju smuiku čia grojo kauniečių sukurta Tautos Pažangos partija, tačiau euroskeptikų buvo ir tarp vilniečių partijų. Beje, savo pažiūromis į Europą jiems buvo gana artimas ir V. Landsbergis, ką autorė išsamiai parodė kituose savo knygų skyriuose.

Manipuliavimas nacijos vardu ir nacionaliniais interesais išlieka ir po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo bei II Lietuvos Respublikos tarptautinio pripažinimo. Kaip tai daroma, autorė atskleidžia aptardama įvairias problemas: santykių su Rusija klausimą, debatus dėl Rusijos kariuomenės išvedimo. Darbe įtikinamai parodoma, kad manipuliavimas istorija, plačiai naudojamas sovietinės Lietuvos metais, buvo labai paplitęs ir po komunizmo Lietuvoje žlugimo. Kartu autorė neapeina ir daug dėmesio skiria istorijos, kaip politinės argumentacijos, nuvainikavimo bandymams, išsamiai aptardama istoriko L. Truskos darbus.

Autorės dėmesio centre nacijos ir nacionalinių interesų tema išlieka visą laiką. Šia prasme knygoje yra vykusiai išanalizuota pagrindinė joje keliamą problema. Išsamiai 1987–1995 m. laikotarpio analizė leidžia šiam darbui vykusiai konkuruoti su kitais šį laikotarpį Lietuvoje nagrinėjančiais deskriptyviniais darbais.

¹ Pagal šią teoriją Lietuva gynė Vakarus nuo mongolų-totorių, o Rytus nuo Vokiečių ordino agresijos.

² Šios teorijos autoriai vaizduoja XIII–XV a. baltų genčių veiksmus kaip sąmoningus. Šios vienybės pagrindas XX a. kategorijomis suvokiamas su giminingumo jausmo supratimas. Beje, ši teorija buvo paskelbta, kaip vienas įvadinių straipsnių Petro Dusburgiečio kronikai.